

Juridische kennis als wapen tegen rechtspopulisten

Serie Burgermoed #4

Achtergrond - 3 maart 2025 - Auteur: Paul Kerssemakers

Is de democratie in Duitsland daadwerkelijk zo weerbaar als vaak wordt beweerd? Jurist Maximilian Steinbeis maakt de Duitse samenleving alert op de zwakke plekken in de rechtsstaat en waarschuwt hoe autoritair-populistische partijen als de AfD daar misbruik van (kunnen) maken. “Ik blijf ervoor pleiten dat de politiek de mazen in de grondwet moet aanpakken voor het te laat is.”

In Duitsland heerst van oudsher een sterke drang om zich te verlaten op de rechtsstaat en is het vertrouwen in de veiligheidsdienst, de grondwet en rechters groot, vertelt Maximilian Steinbeis (1970) begin februari aan de telefoon vanuit Berlijn.

De jurist doet al jaren onderzoek naar de kwetsbaarheid van de Duitse democratie. Steinbeis vindt dat de samenleving in Duitsland zich scherper bewust moet worden van het feit dat het háár taak is om de *Verfassung*, de grondwet, te beschermen: “Veel Duitsers denken: de democratie kunnen we het beste aan juristen overlaten. Die moeten ervoor zorgen dat de rechtsstaat niet in gevaar komt, zodat wij ons daarover niet druk hoeven te maken - in mijn ogen een absolute misvatting. Er moet een betrokken *Zivilgesellschaft* (maatschappelijk middenveld) zijn, die in opstand komt wanneer autoritaire populistische partijen de rechtsstaat proberen te ontmantelen. Een democratie is alleen weerbaar als zij op zo'n scenario is voorbereid.”

Om het bewustzijn over de kwetsbaarheden te vergroten, riep Steinbeis in 2009 het [Verfassungsblog](#) ('grondwetblog') in het leven, een online platform waarop wetenschappers uit de hele wereld discussiëren over grondwettelijke vraagstukken. “Destijds stonden zulke kwesties een stuk minder in de publieke belangstelling dan tegenwoordig en hielden alleen experts zich hiermee bezig. Met het Verfassungsblog wilde ik een brug slaan tussen het rechtswetenschappelijke en het politieke debat.”

'Ze maken bewust gebruik van de zwakke plekken in de grondwet en hollen zo de rechtsstaat uit'

Hoe belangrijk juridische kennis is, werd volgens Steinbeis onmiskenbaar duidelijk na de overwinning van de Fidesz-partij bij de Hongaarse verkiezingen in 2010: “De constitutionele hervormingen die premier Viktor Orbán doorvoerde, zorgden ervoor dat het regime in Hongarije niet meer democratisch kan worden weggestemd. Sindsdien zien juristen dat autoritaire populisten overal ter wereld op dezelfde manier te werk gaan: ze maken bewust gebruik van de zwakke plekken in de grondwet en hollen zo de rechtsstaat uit. Autoritaire populisten destabiliseren democratische instanties net zolang totdat ze deze kunnen overnemen zonder daarbij dus enige wet te overtreden, waarschuwen experts.”

Serie Burgermoed

Rechtsradicale bewegingen hebben het tij mee in Duitsland. Dat baart veel Duitsers zorgen, de herinnering aan de machtsovername door de nazi's in de jaren dertig maakt hen extra alert. Deze bezorgde burgers vormen een serieuze tegenkracht, was te zien eerder dit jaar tijdens de massale demonstraties. Een deel van hen zet zich iedere dag in voor de democratie, op verschillende manieren. In deze serie spreken we enkelen van hen, over hun motivatie, hun doelen en hun angsten.

Te lang verkeerde de Duitse maatschappij in de veronderstelling dat de democratie niet in een soortgelijke situatie als die in Hongarije terecht kan komen, zegt Steinbeis. Jarenlang stootte de jurist op onbegrip. Hij kreeg steeds te horen dat de grondwet de tand des tijds had doorstaan en de Duitse democratie zich veerkrachtig had getoond: “Mensen zeiden tegen mij: we vieren 75 jaar *Verfassung* en dan kom jij ons vertellen dat de grondwet allerlei mazen zou hebben. Deze geluiden in de samenleving zijn sinds de opkomst van extreemrechts steeds stiller geworden.”

De rechts-radicale partij Alternative für Deutschland (AfD) vormt de grootste bedreiging voor de Duitse rechtsstaat, stelt Steinbeis. “De AfD wil de democratie omvormen tot een autoritair systeem. Gemarginaliseerde groepen zoals vrouwen, lhbtq+’ers en migranten zullen als eerste worden getroffen door deze politiek.” De op een na grootste bedreiging voor de democratie zijn volgens de jurist de conservatieve middenpartijen die toenadering zoeken tot de AfD door haar standpunten en tactieken te kopiëren: “Het conservatieve midden nam in de verkiezingscampagne bij het thema ‘migratie’ het populistisch narratief ‘er is een grote migratiecrisis en het aantal uitzettingen moet omhoog’ over. Hierdoor normaliseren conservatieve politici de strategieën waarmee radicaal-rechts werkt en geven ze juist hén een enorme boost. Wanneer steeds meer middenpartijen de tactieken van de AfD overnemen, wordt het stukken moeilijker om de rechtsstaat te beschermen. Het is fataal voor de democratie dat zij zichzelf voor dit gevaar

blind maakt, maar precies dat gebeurt op dit moment in Duitsland. Ik vind het niet om aan te zien.”

‘De meeste mensen in Duitsland realiseren zich niet dat de AfD ook al vanuit de oppositie de democratie kan uithollen’

Steinbeis geeft in zijn boek ‘[Die verwundbare Demokratie](#)’ (‘De kwetsbare democratie’) de politiek handvaten hoe op de trucs van autoritair-populistische partijen te reageren. Het boek is het resultaat van het 'Thüringen Projekt' van Verfassungsblog: in de aanloop naar de deelstaatverkiezingen in die Oost-Duitse deelstaat afgelopen september heeft een team van Verfassungsblog geïnventariseerd hoe rechtspopulisten wetten, regels en instituties kunnen misbruiken en welke maatregelen genomen kunnen worden om dit te voorkomen.

Steinbeis houdt in het boek een pleidooi voor ‘preventieve’ grondwetswijzigingen. Die kunnen er bijvoorbeeld voor zorgen dat autoritaire populistische partijen de benoeming van rechters niet langer kunnen blokkeren wanneer zij meer dan eenderde van de zetels in het parlement hebben en dat de minister-president van een deelstaat niet meer zelf het verdrag met de publieke omroepen kan opzeggen. Dat met deze maatregelen niet te lang moet worden gewacht, laat de politieke situatie in twee Oost-Duitse deelstaten zien: in de deelstaatparlementen van Thüringen en Brandenburg beschikt de extreemrechtse AfD sinds september 2024 over een zogeheten *Sperrminorität*, meer dan eenderde van de zetels in het parlement. De partij kan daardoor wijzigingen in de deelstaatgrondwet tegenhouden, aangezien hier een tweederde meerderheid voor nodig is.

“Tijdens lezingen merkte ik dat de meeste mensen in Duitsland zich helemaal niet realiseren dat de AfD ook al vanuit de oppositie de democratie kan uithollen”, vertelt Steinbeis. “Ik denk niet dat mijn aanbevelingen te weinig weerklank vinden in de samenleving, maar er is natuurlijk wel politieke wil voor nodig en die is er simpelweg niet overal. Dat is een harde noot om te kraken, maar ik blijf ervoor pleiten dat de politiek de mazen in de grondwet moet aanpakken voor het te laat is.”

Het alert maken op de kwetsbaarheden van de Duitse democratie wierp in december 2024 zijn vruchten af: een grondwetswijziging waardoor het Bundesverfassungsgericht, het Constitutioneel Hof, minder gemakkelijk in de handen van autoritaire populistische partijen kan komen, haalde een tweederde meerderheid in de Bondsdag. Steinbeis: “Daar ben ik heel blij mee. Toch is deze ene maatregel nog lang niet voldoende, maar het is in ieder geval beter dan niets.” Het Verfassungsblog zet daarom de komende maanden het [Justiz-Projekt](#) op touw, een onderzoeksproject waarbij wetenschappers de zwakke plekken in de Duitse

rechtsspraak en de *Landesverfassungsgerichte*, de grondwettelijke gerechtshoven in de deelstaten, onder de loep gaan nemen.

Met trots blikte Steinbeis terug op de afgelopen jaren waarin hij met juridische expertise een verschil kon maken in het Duitse politieke debat: “Het Verfassungsblog is geen vanzelfsprekendheid en is steeds onmisbaarder in tijden waarin grote platformen zich in dienst stellen van Donald Trump en instrumenten worden van autoritaire regimes. In de donkere periode die op ons afkomt, moeten we zulke fora blijven verdedigen.”

Dit is een artikel gedownload via duitslandinstituut.nl.

Artikel:

<https://duitslandinstituut.nl/artikel/62555/juridische-kennis-als-wapen-tegen-rechtspopulisten>